

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ ТА УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

Перший український університет Києво-Могилянська академія, заснований на засадах європейської освіти, упродовж свого існування (1615—1817) підтримував широкі стосунки з навчальними й науковими осередками Європи. Стаття присвячена українсько-німецьким культурним взаєминам переважно у часи Ранняго Просвітництва, в центрі яких була Києво-Могилянська академія її провідні університети Німеччини. Просліджується взаємний вплив на культурне життя України й Німеччини, частково — Росії, де працювали українські й німецькі вчені.

Київська колегія, згодом Академія була створена на основі київських Братської та Лаврської шкіл архімандритом Києво-Печерської лаври, згодом — митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі Петром Могилою 1632 року. На цей час в Україні вже існувало близько десяти колегій, відкритих єзуїтами, домініканцями та іншими чинами, які використовували школу, літературу, знання для навернення в католицизм місцевого населення. Київська колегія була першим вищим навчальним закладом, створена самими православними передусім для того, щоб молодь "пила воду наук" з рідних джерел, а не з чужих студениць, зрікаючись віри, мови, звичаїв власного народу. Вона була засобом самозбереження українців, що забезпечував їх зброєю, рівноцінною тій, якою вели наступ проти них супротивники.

Впродовж всього свого майже двохсотрічного існування Києво-Могилянська академія була основним чинником розвитку освіти, науки, культури не лише в Україні, а й в усьому православному світі.

Спадщина Києво-Могилянської академії та її значення в духовному житті України надзвичайно вагома. По-перше, з Києво-Могилянської академії поширювалися по всій Україні філософсько-світоглядні, богословські, наукові ідеї, які створювали певну інтелектуальну атмосферу, впливали на художньо-естетичне бачення дійсності, громадсько-політичну орієнтацію тогочасного суспільства. Вони сприяли духовному згуртуванню українського народу, формуванню єдиного комунікативного простору культури, а, отже, і процесам націєтворення. По-друге, Києво-

Могилянська академія здійснила селективний синтез духовних надбань, досягнень науки і культури Заходу і Сходу Європи і сприяла переосмисленню і засвоєнню тих, які відповідали їх власним культурним традиціям і потребам українського народу. У 17-ому і першій половині 18 століття українська культура значною мірою завдяки Києво-Могилянській академії стає культурною посередницею між культурами народів всього православного регіону і Заходом Європи.

Вже засновник Києво-Могилянської академії Петро Могила піклувався про її зв'язки із зарубіжними вченими і навчальними закладами. Він і сам був, за виразом сучасного американського вченого Ігоря Швеченка, людиною багатьох світів і багатьох культур. Наукові ідеї, на його думку, мають загальнолюдське значення і їхня вартість не повинна ставитись у залежність від конфесійних поглядів учених і мислителів, що їх створили. В Академії шанували твори і язичників Платона та Арістотеля, і мусульманських авторів Аверроеса та Авіценни, і юдея Мойсея Маймоніда, й католиків Галілео Галілея та Еразма Роттердамського, і реформаторів Юста Ліпсія та Гуго Гроція. Могила добре розумів, що толерантність є необхідною передумовою розбудови і власної культури та власного українського дому.

Ознайомлення з культурами інших країн і народів здійснювались в Академії в різні способи. Передусім про імена і вчення багатьох зарубіжних авторів студенти чимало чули в лекційних курсах професорів Академії. Ще більше про них вони дізнавались з книг іноземних авторів, величезна кількість яких була в академічній біб-

ліотеці (котра мала понад 12 тисяч томів), а також в книгозбірнях професорів і різних приватних осіб. Джерелом інформації про зарубіжну науку, культуру, побут було й листування.

Особливо ж багато давало щодо ознайомлення з наукою і культурою інших народів навчання киян у зарубіжних університетах. Загалом, важко знайти на мапі західної, південної чи північної Європи таку країну, де б не побували і де б не вчилися вихованці Києво-Могилянської академії: це і Франція, й Іспанія, й Англія, і Голландія. Але, як показав ще Д. Чижевський, найпріоритетнішими серед них були Італія та Німеччина. А найчастіше, притому для багатьох, це була спочатку Італія, університети Падуї, Болоньї, Флоренції, в яких знайомилися з герменевтичними опрацюваннями творів отців церкви, античних авторів, ідеями гуманізму, а на зворотному шляху — навчальні заклади Німеччини, де опановували точні науки, медицину, східні мови, осмислювали реформаційні віяння, особливо — на основі перекладів та філологічно-критичного тлумачення Біблії. Розробку проблеми "внутрішньої людини", її активних зусиль, спрямованих на моральне й духовне піднесення, через яке вона прилучається до Бога, київські студенти також знаходили в Німеччині. Цілком зрозуміло, що до німецької культури, як і до західної науки та культури загалом, українські вчені ставилися селективно, сприймали та осмислювали її відповідно до потреб власного українського життя і вчень. Адже домінантна роль у засвоєнні явищ та іонаціональної культурної реальності належить сприймаючій культурі, а процес відбору цих явищ регулюється рівнем її розвитку, своєрідністю нації, а також внутрішніми духовними потребами та специфічним характером тих її тенденцій, котрі О. М. Веселовський визначив як "зустрічну течію, подібний напрямок мислення" [1].

У 17—18 ст. українсько-німецькі стосунки торкалися всіх сторін тогочасного культурного життя, в тому числі релігії і богослов'я. Принагідно нагадаємо, що серед найвидатніших захисників, ідеологів і теоретиків православ'я були й вчені німецького походження. До них належали Інокентій Гізель і Адам Зернікау. Гізель (бл. 1600—1683) народився в Пруссії в лютеранській родині, яка переїхала на Україну і перейшла в православ'я. Він був студентом, професором і ректором Києво-Могилянської академії (1646—1652). Петро Могила послав його для вдосконалення в науках за кордон. Повернувшись додому, він розпочав читати в Академії філософський курс, значну частину якого присвятив проблемам натурфілософії, недостатньо розробленим у попередній українській традиції. Тут Гі-

зель проводить ідею єдності матерії землі і неба, її незнищенності і круговороту, а також універсальності руху у всесвіті та розмаїтості його форм. У курсі Гізеля вперше в Україні згадується ім'я Коперніка та його геліоцентричне вчення і робиться певний крок назустріч дослідному природознавству. Натомість свої богословські праці він насичує філософською аргументацією раціоналістичного змісту. Його книга "Мир человеку с Богом" (1669) містить яскраві гуманістичні вкраплення і викладає чимало проблем як моральної філософії, так і морального богослов'я. Гізель писав і полемічні твори, спрямовані проти єзуїтських публіцистів на захист православ'я. Відома його праця "Правдива віра" присвячена полеміці з єзуїтом Павлом Боймом у питаннях про походження Святого Духа і зверхності влади римського понтифіка в християнському світі. Як архимандрит Києво-Печерської лаври і духівник Петра Могили, Гізель багато років керував освітньою справою в Україні й діяльністю лаврської друкарні.

Адам Зернікау (або Чернігівський) (1652—1691) народився в Кенігсберзі в родині лютеранського сповідання. Його батько Християн був золотих справ майстром. Рано втративши рідних, Адам виховувався під опікою дядька. Навчався спочатку в місцевій гімназії, а потім — на філософському і теологічному факультетах Кенігсберзького університету. У Єні студіює римське право й політичну історію римської імперії, а також математику, астрономію і військову архітектуру (фортифікацію). Далі А. Зернікау навчався в Англії — в Оксфордському і Кембриджському університетах, у Парижі, Італії. Досліджуючи твори отців церкви і полеміку вчених західної і східної гілок християнства, Зернікау починає схилитися до східної церкви і вирішує перейти до православ'я і присвятити здобутки своєї вченості Росії. Але, побачивши, як росіяни не люблять іноземців, а особливо людей учених, він робить вибір на користь України. В Чернігові Зернікау під керівництвом Лазаря Барановича переходить на православ'я і впродовж багатьох років працює як військовий інженер при гетьмані в Батурині. Він неодноразово відвідує Київ, спілкується з Варлаамом Ясинським, Інокентієм Гізелем, Данилом Тупталом та іншими вченими Академії. 1682 року завершує основну працю свого життя "Про походження Святого Духа від одного Отця". В цьому фундаментальному творі він збирає, подає й аналізує всі доступні тогочасній богословській, філософській, історичній науці доведення й особливо з праць отців церкви за перші десять віків після Різдва Христового на користь православного розв'язання проблеми походження Свято-

го Духа, яка була основним вододілом між східним і західним християнством. Цей твір, що поширювався у списках, ґрунтовно використав Теофан Прокопович у своєму теологічному курсі, зокрема, в однойменному трактаті. Він був найвищої думки і про сам твір А. Зерніка і про вченість його автора. Прокопович хотів його опублікувати і написав до нього передмову, а також домігся від Петра I двох іменних указів, які зобов'язували збирати списки твору Зерніка і доставляти їх у Сенат для подальшого видання. Але смерть стала на перешкоді цьому задумові. Твір Зерніка було видано лише у 1774—1776 роках *Самуїлом Миславському* Кенігсберзі. Миславський знайшов і трактат А. Зерніка, спрямований проти Теофіла Рутки, в якому також ведеться полеміка навколо проблеми походження Святого Духа. А доля ще двох трактатів Адама Зерніка — політичного і з проблем його нових розробок у галузі військової інженерії — досі залишається невідомою. Але й те, що залишилось, мало фундаментальне значення для подальшого розвитку православного богослів'я майже впродовж трьох століть.

Відомо, що основою будь-якої культури, так само як і дверима до неї, є мова того народу, який її створив. У Києво-Могилянській академії викладалися як старожитні мови — латинська, грецька, гебрайська, так і тогочасні європейські мови — німецька, французька, польська. Викладання німецької мови як обов'язкової дисципліни було впроваджене 1751 року. Студентів вчили читати, писати й говорити німецькою мовою з дотриманням "пристойної прононціяції або вимови". Вони писали безліч вправ або, як їх тоді називали, "окупацій" щодо перекладу на німецьку мову латинських та інших текстів. Для кращого вивчення мови митрополит Арсеній Могилянський, протектор Академії, через її вихованця Григорія Політику, який тоді перебував у Москві, виписав для студентів і німецьку газету.

Першим професором німецької мови в академії був Симон Тодорський, який до цього понад десять років вчився і працював у Німеччині й уславився в середовищі пієтистів як вельми освічена людина і добрий перекладач творів німецьких авторів на слов'янські мови. Як повідомляє історик Києво-Могилянської академії В. Аскоченський, чудовими знавцями німецької мови в Академії були також викладачі Іван Самойлович, Хома Халчинський, Іриней Фальковський, Давид Нашинський, Варлаам Лашевський [2]. Останні два навчалися також у Німеччині. Серед викладачів німецької мови були й етнічні німці — Карл Фоген, Карл Ремер та інші.

При вивченні німецької мови студенти користувалися посібниками з граматики цієї мови,

написаними Гольтергофом, Готшедом, Лангієм. Відомо, що Семен Гамалія подарував бібліотеці Академії, в якій навчався, три примірники німецької граматики Готшеда, а Давид Нашинський переклав граматику німецької мови Лангія.

Знання мови дозволило вихованцям Академії розгорнути значну перекладацьку роботу, котра сприяла ознайомленню народів православного регіону з німецькою наукою і культурою. Значний доробок у цій галузі належить могилянцям Гавриїлу Бужинському, Симону Тодорському, Іванові Максимовичу, Миколі Бантиш-Каменському, Іванові Хмельницькому, Іванові Туманському. Якову Рубану, Григорію Козицькому, Семенові Гамалії, про яких буде сказано далі. Коли вони намагалися дати цілісний образ своєї епохи, а це була епоха Просвітництва, то для них вона означала — "багато перекладати", "багато писати", "багато видавати". Адже на їхню думку, світло, передусім світло "природного розуму" на те й дано Богом людині, щоб вона могла читати і книгу Божого одкровення — Біблію, і книгу природи, і книгу власної душі.

Майже всі перекладачі з німецької мови відчували гострий брак словників і граматичних посібників не лише з української мови, яка перебувала під заборонаю, а й сучасної їм російської. Тому цілком закономірно, що вихованці Академії, які перекладали з багатьох мов, заклали основи перекладацької практики — укладання порівняльних паралельних словників. До них належали Киріак Кондратович, Лука Січкарьов, Григорій Політика.

Киріак Кондратович (бл. 1701—1788). Син сотника охтирського (тепер м. Охтирка Сумської обл.) Закінчив повний курс Києво-Могилянської академії (1713—1728). Викладав у школах Переяслава-Залеського, Єкатеринбурга, працював перекладачем АИ Петербурга. Перекладав з польської (М. Кромера), латинської (Овідія, Ціцерона), німецької (Г.З. Байера та ін.). французької мов, укладав словники.

Лука Січкарьов (1741—1809). Народився у сім'ї земського писаря м. Ніжина (тепер райцентр Чернігівської обл.) 1757 закінчив Києво-Могилянську академію. Володів польською, німецькою, грецькою, англійською, французькою мовами. Викладав у Петербурзькому Сухопутному шляхетському корпусі німецьку й англійську мови, в Адміралтейському та Інженерному корпусах — історію й географію. Уславився перекладами з англійської (Свіфт, Димсдал). Писав власні твори, присвячені суспільним проблемам.

Григорій Політиканин 23/25—1784). Народився у сім'ї бунчукового товариша містечка Ромен. Навчався в Києво-Могилянській академії (1737—1745). Блискуче оволодів іноземними мо-

вами, зокрема латинською й німецькою, що було відзначено в атестаті: "с похвалой своею и пользою слышащих его оные преподавать может". 1746 після екзаменування у професора Я. Я. Штедіна призначений перекладачем АН Петербурга, згодом — Синоду. Наукові статті почав друкувати у "Ежемесячных сочинениях" АН Петербурга за підтримки академіка Гергарда Фрідріха Міллера. Займався перекладами, у 1763 році видав унікальний словник на шести мовах: російській, грецькій, латинській, французькій, німецькій та англійській. Автор історичних праць, ймовірно — й "Історії русів".

Вихованці Академії склали основну частину "Зібрання, котре піклується про переклад іноземних книг*", яке діяло в Петербурзі в 60—80 роках 18 ст. Одним з керівників цього зібрання був *Григорій Козиць кий* (1727—1775). Походив із сім'ї київського священика. Після закінчення Києво-Могилянської академії вступив до Лейпцізького університету, де навчався від 1749 до 1756 р. Його опікуном там був професор астрономії, член Петербурзької АН Г. Гейнзіус, який відзначав великий потяг Козицького до знань, особливо до математики, і запевняв, що від нього можна чекати великих успіхів у науці. По поверненні. Козицький, який проявив "совершенное искусство во славенском, греческом, латинском, французском и немецком языках", був обраний почесним академіком Петербурзької АН, з 1766 року працював у Кабінеті імператриці, згодом — її статс-секретар. Працював також у Комісії для укладання проекту Нового уложення Законів Російської імперії. Вихований на ідеях німецького Просвітництва, вірив у можливість реформування російського суспільства на засадах знань, освіти, гуманістичних ідей. Писав твори, перекладав, співробітничав з багатьма журналами, викладав у Петербурзькому університеті. Завдяки його старанням та енергії вперше були перекладені російською мовою не лише численні праці французьких енциклопедистів, а й багатьох німецьких авторів [3]. Не дивно, що вихованців Академії, як добрих знавців мов, охоче запрошували до виконання різних робіт в Малоросійській колегії, в Іноземній колегії, Санкт-Петербурзькій академії наук, до різних церковних і дипломатичних місій. Знання німецької мови, вільне володіння латиною відкривало перед вихованцями Києво-Могилянської академії двері до університетів Німеччини.

Дорога до них була протоптана юнаками України щеу 15—16 ст. Одним із уславлених вчених-українців, які навчались у німецьких університетах, був *Мелетій Смотрицький* (бл. 1575—1633). Народився у містечку Смотрич (тепер смт Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.) у сім'ї

відомого письменника-полеміста, першого ректора Острозької школи Герасима Смотрицького. Навчався він у Лейпцізькому, Віттенберзькому і Нюрнберзькому університетах. Повернувшись, працював у Віденській братській школі, був ректором Київської братської школи (1619—1620), 1620 обраний архієпископом Полоцьким, Вітебським та Мстиславським. Відомий як полеміст, захисник православної церкви й вчений-богослов, який шукав примирення між українцями, що належали до різних конфесій (православної й уніатської). Уславився як вчений-філолог. "Грамматика словенска" (1619) Смотрицького — найвидатніший твір старожитного слов'янського мовознавства, джерело вивчення церковнослов'янської та української мов 17 ст. Кількість українських юнаків, котрі їхали на Захід за освітою, була вражаючою, вона вимірювалася не одиницями і навіть не десятками і сьогодні могла б видаватися малоюмовірною, коли б не підтверджувалась історичними документами: матрикулами і записами в уписних книгах. На цей "Drang nach Westen" українців звернув увагу й відомий німецький вчений академік Едуард Вінтер. У повоєнні роки він був ректором Гальського, а потім і Берлінського університетів, багато працював у їхніх архівах і мав змогу досліджувати цей процес документально. До його висвітлення він звертається у своїх книгах "Візантія і Рим у боротьбі за Україну", "Папство і Русь", "Раннє Просвітництво". Зокрема, в останній із названих монографій, яка була видана в Берліні 1966 року, Вінтер не лише вперше докладно проаналізував цей феномен ідеологічного і філософського життя європейських народів, а й показав, що поняття "Раннього Просвітництва" вміщує в своєму об'ємі і Києво-Могилянську академію. І це було тоді, коли тогочасні українські вчені ще продовжували забивати цвяхи до таблички "схоластика" на історичній пам'яті народу про Києво-Могилянську академію. Справді, про яке раннє Просвітництво в Україні можна було в той час говорити, коли вважалося, що його ще і в Росії не було і коли капіталізм, з яким воно пов'язувалось, тут, за офіційною доктриною, почав розвиватися лише з 18 століття? Але цей примітивізм, зумовлений економічним редукціонізмом, був для Вінтера неприйнятним. Не відстрашувало його і те, що серед діячів освіти й науки як у Києві, так і в східних та південних слов'ян загалом було чимало ченців і попів, бо, як показав він у своїй книзі "Долі еретиків", саме з їхнього середовища виходило найбільше вільнодумців і еретиків по всій Європі [4].

Серед вихованців і професорів Києво-Могилянської академії були у Вінтера й свої улюбле-

ні постаті, до яких він повертався в кожній своїй наступній праці, це — і "юний Прокопович" і "освічений бібліїст Симон Тодорський" і "мудрий козак Григорій Сковорода" [5].

Теофан Прокопович (1677—1736). Народився в київській міщанській родині. Навчався в Києво-Могилянській академії (1687—94/96) й три роки в колегіумі св. Атанасія в Римі. Згодом — професор і ректор Академії, відомий філософ, математик, історик, поет, просвітник. У Росії — сподвижник Петра I, автор багатьох державних реформ. Тісні зв'язки єднали Прокоповича з німецькими вченими протягом всього життя. На основі вивчення архівних джерел Вінтер показав, що Теофан Прокопович, повертаючись з Італії, подовгу затримувався в університетських містах Німеччини, зокрема, в Галле та Альдорфі, поблизу Нюрнберга, що був аванпостом раннього Просвітництва, а також в Єні, Галле та Лейпцігу [6]. Тут він слухав лекції, а також зав'язував наукові і дружні контакти з багатьма німецькими вченими — протестантами, в тому числі з А.-Г. Франке та Ю.-С. Шаршмітом. З ними він підтримував листування і після повернення на батьківщину. Можливо, що перебуваючи у Лейпцігу, Прокопович познайомився з Лейбніцем; про нього він міг чути ще й раніше, у Римі, бо його наставник Ж.-Б. Толомаїбув одним з кореспондентів Лейбніца, пристрасним противником схоластики і прихильником нової філософії. Викладаючи докази буття Божого, Прокопович багато в чому є близьким до "Теодіцеї" Лейбніца. І хоча йому імпонувала математично-раціоналістична спрямованість філософії послідовника Лейбніца — Вольфа, Прокопович не був про неї надто високої думки. "Він казав, — свідчить його біограф, — що нова філософія Вольфа, який колись був професором у Галле, а нині в Марбурзі, є надто плоскою (навіть) для початківців, уже не кажучи про ерудитів. Твори Буддея він цінував вище від інших, з ним (самим) та з іншими (вченими) Німеччини й Англії підтримував (жваве) листування" [6].

Досягнувши високого становища в церковній ієрархії, Прокопович допомагав багатьом вченим німецького походження із шойно створеної Санкт-Петербурзької академії наук. Деякі з них, як от академіки Христофор-Фрідріх Грос та Готліб-Зігфрід Байер, були його особистими друзями і викладали у заснованій ним "школі на Карпівці". Співчуючи Байеру з приводу смерті його трирічної дочки, він присвятив йому теплого ліричного вірша — розраду. В свою чергу, найдокладніші із нині відомих біографій Прокоповича написані саме академіками німецького походження Т. Г.-З. Байером та Г.-Ф. Міллером. З багатьма академіками Санкт-Петербур-

зької академії наук Прокопович листувався, зокрема, з Т. Г.-З. Байером, Х.-Ф. Гросом, Г.-Б. Більфінгером, І.-А. Корфом, Л. Л. Блюментростом, Г.-Ф. Міллером, обговорюючи з ними різні наукові й організаційні питання діяльності академії. Чимало німецьких вчених: Пауль-Ернест Яблонські, президент Королівської академії наук у Берліні, Йоганн-Лоренц Мосгейм, професор в університетах Гальмштадту та Геттінгену, підтримували ідеї Прокоповича, спрямовані на секуляризацію суспільного життя і культури Росії зокрема, й висунуті в його полеміці проти твору Стефана Яворського "Камінь віри". Ця підтримка знайшла відображення в їхніх статтях і рецензіях, що публікувалися в німецьких часописах, починаючи з 1729 року, зокрема, в Лейпцізьких Вчених Актах.

Перебуваючи в Німеччині, Прокопович, крім теології й філософії, математики й природознавства, історії й літератури цікавився ще й сходинством. У його бібліотеці було чимало посібників, переважно німецьких авторів, для вивчення арабської та єврейської мов, а також історії та культури народів Сходу, передусім Єгипту. Недарма Т. Г.-З. Байер присвятив йому свою книгу "Опис Китаю".

Ці зацікавлення Т. Прокопович прищепив і своєму учневі Симону Тодорському. *Симон Тодорський* (1710—1754), син козака із Золотоноші Переяславського полку, після закінчення навчання в Києво-Могилянській академії поїхав до Галле. Там, окрім німецької, він вивчав гебрайську, халдейську, сирійську та арабську мови. Його вчителем був славнозвісний у Європі професор Генріх Міхаелс, який належав до відомої родини гебраїстів. Спостерігаючи неабиякий інтерес Тодорського до сходинства, його успіхи в навчанні й велику працездатність, професор заприятелював з ним. "Міхаелс, знаменитий орієнталіст того часу, — пише історик Києво-Могилянської академії В. Аскоченський, — дорожив дружбою Тодорського й відгукувався про нього як про вельми вчену людину" [7]. Він залучає Тодорського до ведення практичних занять зі студентами, які вивчали гебраїстику, до перевірки їхніх перекладів єврейських текстів Біблії, а особливо — до викладання основ східнослов'янських мов. Людина, яка могла б перекладати єврейські тексти мовами східних слов'ян, була вельми потрібною в Галле, і на неї давно чекали.

Ще навчаючись в університеті, Тодорський зближився з середовищем гальських пієтистів, які еволюціонували в своїх поглядах від ідей Реформації до раннього Просвітництва. Вони прагнули відродити раннє християнство і на його засадах перебудувати всі сфери людського життя: і

родину, і державу, і суспільство, і міжнародні відносини. Досягти успіхів у реалізації цих ідеалів серед усіх народів земної кулі вони сподівалися через поширення освіти і проповідь євангельської любові, які можуть здійснюватися, на їх переконання, лише рідною мовою народу. Тому таке велике місце в їхній діяльності посідали переклади Біблії та повчальних книг мовами різних народів. Але універсально-планетарне в задумах пієтистів було невіддільним від індивідуального, воно могло бути досягнуте, на їхню думку, лише через людську особистість, її внутрішню побожність, що ґрунтується не на зовнішніх обрядах і церковних церемоніях, а на наполегливій праці людини над самою собою, спрямованій на внутрішнє оновлення й духовне піднесення.

Центром духовного життя пієтистів був "Сирітський дім", заснований у Галле Августом Германом Франке. Власне, це був не лише сиротинець, а й добре поставлена школа, велика бібліотека, потужна друкарня, лікарня, аптека та гурток вчених людей. У школі "Сирітського дому" навчалися діти різних станів, у тому числі й німецьких баронів та князів, а також прибульці з Америки, Африки та інших країв. "Сирітський дім" мав свої місії в Індії, Константинополі і прагнув розгорнути проповідь "чистого євангельського учення" і в Росії. Але ці спроби закінчилися невдало, адже на той час інформаційний простір Росії був вщент наповнений ідеями власного месіонізму, генетичними витоками якого була ідея "Москви — Третього Риму".

Франке, який сам був людиною вченою, професором гебраїстики, залучив Тодорського до активної діяльності в "Сирітському домі". На замовлення гальських пієтистів він переклав з німецької мови на українську їхній основний, програмний твір, а саме — працю Погана Арндта "Чотири книги про справжнє християнство". 1735 року вона була видрукувана в двох томах і містила 1426 сторінок тексту. Крім цієї праці Симон Тодорський переклав з німецької мови на українську ще кілька важливих для пієтистів творів, зокрема, "Катехизис", складений Франке, а також духовні пісні та гімни, в тому числі й написані самим Лютером. Дмитро Чижевський відшукав і проаналізував ці рідкісні видання, а результати свого дослідження виклав у праці "Українські друки в Галле" (Львів, 1928).

Зі всіх професорів і вихованців Києво-Могилянської академії чи не першим довідався про вихід з друку перекладеного Тодорським твору Арндта Теофан Прокопович. На підставі аналізу старих джерел Чижевський наводить свідчення, що Теофан і фінансував це видання, домагався від російського уряду закупівлі його накладу.

"Але найбільше наблизився до "Правдивого християнства" Арндта,— пише Чижевський,— пізніше Сковорода.., значні схожості з Арндтом зустрінемо і у виданому в Чернігові на початку 18 віку Іоаном Максимовичем "Богомислії", яке було простим перекладом "Meditationes Sacrae" Павла Гергарта. Вживав Арндта як основу для своєї листівної проповіді містики й земляк та молодший сучасник Сковороди — Семен Гамалія, який користувався Арндтом в оригіналі... Одночасно з Сковородою твором Арндта (в оригіналі або скоріше в перекладі Тодорського) користувався росіянин св. Тихон Задонський. що в деяких своїх повчальних творах просто йде за Арндтом та переробляє його текст. У кожному разі, вважає Д. Чижевський,— при детальному обробленні української духовної історії не можна буде обминути перекладів Тодорського, які дуже природно входять в історію містичної думки на Україні та творять надзвичайно цікаву сторінку історії протестантських впливів на українську релігійність" [8]. Проаналізувавши філософські та філологічні якості перекладу Тодорським праці Арндта, Д. Чижевський вважає цей переклад набагато вартіснішим, ніж здійснений через півсторіччя російський переклад цієї ж праці, зроблений П. Тургенєвим.

Повернувшись на батьківщину, Тодорський став професором гебраїської і грецької мови у Києво-Могилянській академії. Написаний ним підручник грецької мови й досі зберігається у фондах інституту рукописів НБУВ. Крім того у Києві він продовжив і завершив розпочату ще в Галле підготовку до видання українського корпусу Біблії. До цієї роботи вчений залучив і чимало викладачів та студентів Академії, зокрема Варлаама Лашевського, Гедеона Сломинського, Якова Блоницького і, ймовірно, Григорія Сковороду, котрі були учнями Тодорського і багато в чому за ним слідували. Підтримав Тодорський і Василя Григоровича-Барського, якого як знавця грецької та автора граматики цієї мови запросив викладати до Києво-Могилянської академії. Викликаний за царським наказом до Петербурга, Тодорський завершив переклад з грецької на слов'янську Біблії (так звана "Єлизаветинська Біблія"). Видана 1751 року, вона багато разів перевидавалася — 1756, 1757, 1759, 1763 і т. д. як на той час найдосконаліша. Відома була в Росії, Україні, Польщі, Австро-Угорщині. Згодом Тодорський став єпископом Псковським і Нарвським, уславився як проповідник і, врешті, був запрошений як наставник у православної вірі до майбутніх російських царів Петра III і Катерини II.

Серед історичних свідочств, дотичних до Києво-Могилянської академії, заслуговують на ува-

гу спогади німецького протестантського пастора Христофа-Вільгельма Хегельмайера, який, ймовірно, був духівником генерал-фельдмаршала Б.-Х. Мініха, головнокомандувача російських військ у російсько-турецькій війні 1735—1739 рр., і разом зі своїм патроном багато їздив по Україні, бував у Києві, відвідував Києво-Могилянську академію, слухав лекції її професорів, неодноразово був присутній на диспутах і брав у них безпосередню участь. Хегельмайер говорить, що в той час в Академії викладало 9 професорів. З двома з них він заприятелював. Перший із них — *Сильвестр Кулябка* (1704—1761), професор філософії і префект Академії. Народився у полковому м. Лубни (тепер Полтавської обл.) в сім'ї бунчукового товариша, внук гетьмана Данила Апостола. Вихованець Києво-Могилянської академії (1714—1726). Опісля професор і ректор Академії, де отримав визнання як "златоблагословенний учитель". Згодом — єпископ Костромський, архієпископ Петербурзький і Шліссельбурзький, засновник Костромської семінарії в Росії. З ним Хегельмайер вів тривалі бесіди про новітні філософські системи в Німеччині, давав читати філософські твори деяких німецьких авторів. Загалом Хегельмайер відгукувався про Кулябку як про вельми освічену, добре виховану і шляхетну людину. Троє племінників Кулябки, сини садяцького полковника Івана Кулябки, навчалися у Віттенберзі. Але ще з більшим пієтетом ставився Хегельмайер до іншого професора Академії, про діяльність якого чув ще в Німеччині. "Особливо мені радісно, — писав Хегельмайер, — коли я тим, які турбуються про царство боже, дам добру і щасливу звістку про пана професора Тодорського. Посаду, яку він займає при Академії, можна по праву назвати ключем, який відкрив двері багатьом душам до чистого Євангельського Ісуса Христа... Він привіз з собою із Галле різні книжки про наше божественне вчення, які, напевно, не залишаються без вжитку... Він розуміє латинську, грецьку, єврейську мови, за свідченням гальських теологів зарекомендував себе у свій час працелюбним і старанним студентом. Отже, він приверне в Україні до себе увагу багатьох тисяч" [9].

Про основу будь-якої вченості — філософію, філологію і теологію в Академії Хегельмайер зазначав, що вони перебувають "не в такому щасливому стані, як у більшості земель Німеччини", але висловлював надію, що коли настане мир, то в козацьких душах більше запалиться потреба боротися з темнотою та забобонами і зросте потяг до високих і кращих справ та мудрого знання". Загалом же, порівнюючи стан вченості в Україні та Москві і Петербурзі, Хегельмайер писав: "на підставі правдивих свідчень я

вважаю цю націю схильнішою і здібнішою до вченості, ніж власне росіяни" [10].

Однією з яскравих сторінок українсько-німецьких культурних стосунків середини 18 ст., безпосередньо пов'язаних з Києво-Могилянською академією, була діяльність Йогана Готфріда Шеделя (1680—1752). Він народився поблизу Гамбурга і як архітектор сформувався ще у себе на батьківщині, зазнавши впливу нідерландської школи. 1713 року Шедель переїздить до Росії. Тут, у Петербурзі, за його проектами були споруджені палаци для О. Меншикова на Василівському острові, в Оранієнбаумі, в Кронштадті та дача "Фаворит" у Стрельні. В 1729—1730 роках Шедель розпочинає зведення дзвіниці Донського монастиря в Москві. Але в 1731 році на запрошення архієпископа Рафаїла Заборовського, який невдовзі став Київським митрополитом, він переїздить до Києва і саме з цим містом пов'язаний найбільш плідний і тривалий період його діяльності. З 23 творів майстра 16 виконуються саме тут. Найкращими і найвідомішими з них є Академія на Подолі, Велика дзвіниця Києво-Печерської лаври, будинок митрополита та брама Заборовського на території Софійського собору.

Все творче життя Шеделя в Києві було пов'язане з різнобічною діяльністю Рафаїла Заборовського, в центрі уваги якого завжди перебувала Академія. Він запрошує Шеделя реконструювати одноповерховий кам'яний навчальний корпус, збудований ще за часів Мазепи (1703—1705). Шедель підійшов до дорученої справи вдумливо і кваліфіковано. Він постійно радився з Заборовським, ректорами і професорами Академії, які побували в багатьох країнах Європи, бачили чимало університетів і мали свої плани щодо майбутньої споруди. Притаманною рисою Шеделя було вміння поєднувати новітні досягнення тогочасної європейської архітектури з українськими національними традиціями і побажаннями замовника. Для цього найбільш відповідним виявився стиль бароко, з якого й виходив майстер у своїй роботі.

Реконструкцію академічної будівлі було здійснено 1736 року, вона виконана в ордерній системі і полягала передусім у надбудові над першим ще двох поверхів і прибудові в її східній частині конгрегаційної Благовіщенської церкви. У надбудові Шедель розміщує залу для філософії, велику залу для диспутів, залу для богослов'я та конгрегаційну церкву, намагаючись поєднати практичну утилітарність з принципами архітектурно-конструктивного вирішення таких споруд та їх декоративним оформленням [11].

Якщо для класів першого поверху була властива стриманість і простота, то зали другого

поверху мали пишну декоративну обробку і багате оздоблення. "Особливо урочистим був величний двосвітловий зал для диспутів, прикрашений колонадою з хорами по обидва торці. Стіни і стеля були розписані (сюжети для розпису брали з грецької міфології). Величні портрети фундаторів, учителів, учених і видатних випускників Академії, погруддя давньогрецьких і римських мислителів створювали атмосферу шаноби й урочистості. У такому вигляді інтер'єри існували аж до початку 19 століття" [12].

При реконструкції академічного корпусу, який був великою спорудою (розміром 49х12 метрів і заввишки в середній частині даху 20 метрів) майстрам доводилося розв'язувати складні інженерні проблеми. Уся споруда побудована з великим запасом міцності, викладена з цегли жовтуватого кольору, виготовленої з либідських глин і випаленої на цегляних заводах Києво-Печерської лаври. Використовувалася тут і великомірна лекальна цегла, і невеликі керамічні плити та блоки. Технологія їх виготовлення розроблена самим Шеделем. [13].

Вінцем творчості Шеделя у Києві було зведення Великої дзвіниці Києво-Печерської лаври (1731—1744). Дзвіниця не лише гідно завершила мальовничий ансамбль Лаври, а й створила неповторний силует міста Києва. Вона стала взірцем для спорудження багатьох дзвіниць у 18 ст. (Козинець, Чернігів, Полтава, Переяслав та інших). Для українців Велика дзвіниця з її курантами мала не лише утилітарне й художньо-естетичне значення в комплексі лаврських будівель, вона символізувала велич і глибину минулого народу, пов'язувала з ним його сучасне. Її дзвони будили історичну пам'ять і самосвідомість нації.

Праці німецьких авторів суттєво вплинули на розвиток історіософських і державно-політичних поглядів професорів та вихованців Києво-Могилянської академії в напрямі теорій природного права та суспільної угоди. Хоча теорія природного права і комплекс пов'язаних з нею понять, таких як "спільне благо", "всенародна користь", як це засвідчують твори Станіслава Оріховського, "Апокрисис" Христофора Філалета та інші, були відомі в Україні вже в 16 ст., в кінці 17 і впродовж 18 ст. вони починають пов'язуватись з ідеями Просвітництва й еволюціонувати в напрямі оформлення концепції "філософа на троні" та просвіченого абсолютизму. Це видно з творів Теофана Прокоповича, Гавриїла Бужинського, Георгія Кониського, Михайла Козачинського, Григорія Козицького, Якова Козельського, Володимира Золотницького та багатьох інших вихованців Академії.

До ідеологів освітніх реформ Петра I був близьким і член "вченої дружини" Т. Прокоповича могилянець *Гавриїл Бужинський* (бл. 1680—1731). Після навчання в Києво-Могилянській академії він стає професором спочатку піітики і риторики, потім філософії Московської слов'яно-греко-латинської академії та її префектом. Якийсь час служив оберієромонахом флоту. З 1721 року — член Синоду й директор шкіл і друкарень у всій імперії. Врешті — єпископ Муромський і Рязанський. За свій раціоналізм і вільнодумство під час правління верховників Бужинський зазнав гонінь, але незмінно прокладав шлях Просвітництву в Росії. Філософський курс його не зберігся, але проповіді видавалися неодноразово, в тому числі й академіком Г.-Ф. Мілером та російським просвітником М. І. Новіковим 1784 року.

Добре знаючи німецьку мову, Бужинський переклав на російську низку історичних праць німецьких авторів, сприяючи розробці й утвердженню в Росії теорії природного права, суспільної угоди і просвіченого абсолютизму. В процесі цієї роботи він спілкувався з багатьма академіками Санкт-Петербурзької академії наук німецького походження, передусім істориками. До перекладених Бужинським з німецької мови праць належать книги: Вільгельма Стратемана "Театрон або огляд історичний" (1720), Самуїла Пуфендорфа "Вступ до історії європейської" (1723), його ж "Про обов'язки людини і громадянина за природним правом" (1726), а також "Великий історичний словник" у 4-х томах, передмову до якого написав видатний німецький філософ і вчений Й.-Ф. Буддей. До перекладу кожної з цих праць Бужинський написав великі вступні статті історіософського змісту, які є самостійними дослідницькими працями.

Йдучи за Прокоповичем, котрий ввів до свого лекційного курсу розділ "Про метод писання історії", Бужинський у написаних ним статтях-передмовах викладає питання про розуміння сутності історії, її періодизацію, диференціацію предмета історичної науки, з'ясування користі від вивчення історії як для природознавців, так і для гуманітаріїв. Під історичною наукою він розуміє скорочене відтворення в поняттях і теоріях минулого, переважно послідовної зміни світових монархій, царств, народів. У ній він розрізняє 4 складові: 1) топіка або історія окремих країн і народів, з описом місця їх проживання, економіки і т. п.; 2) технологія або літочислення; 3) генеалогія або родовід сімей, родів, племен, народів; 4) прагматика або опис діянь славетних мужів. Користь історії, яка, на думку Бужинського, є основою всіх наук, полягає, як він твердить, у тому, що вона на прикладі минулих

подій і вчинків навчає творенню добра й уникненню зла, прищеплює повагу до інших народів, надихає на подвиги в ім'я своєї батьківщини.

Роздумуючи над проблемами історіософії у зв'язку з осмисленням місця Росії у світовій історії й міжнародній політиці, Бужинський вслід за Петром I, його ідеологами й деякими німецькими авторами схилився до теорії історичного культурно-освітнього круговороту. Вона ґрунтувалася на тезі про те, що провідна роль у культурному поступі людства переходить від народу до народу доти, доки, врешті, не повернеться до того народу, з якого почався розвиток [14]. Цю теорію розвивав і Лейбніц, який вважав, що за Петра I пальма культурної першості переходить до рук Росії, нового народу, який може використати досягнення цивілізації країн Європи й Азії. Під час зустрічі з Петром 1711, 1712, 1716 рр. Лейбніц познайомив з нею царя. Останній скористався цією вигідною для Росії теорією, його ідеологи поєднали її з панівною в попередній російській історіографії теорією чотирьох монархій, яка розглядала історію як послідовну зміну чотирьох держав: Ассирійсько-Вавилонської, Перської, Греко-Македонської і Римської. Але оскільки ця теорія не залишила в світовій історії місця для Росії, то при поєднанні її з теорією круговороту, остання витіснила теорію чотирьох держав, і в російській історіографії запаунали думки, близькі до лейбніцівських.

Зокрема утвердженню цих поглядів, пов'язаних з теорією просвіченого абсолютизму, слугувала і видана 1764 року праця вихованця Києво-Могилянської академії, послідовника вчення німецьких філософів Володимира Золотницького "Скорочення природного права", що була викладом ідей, вперше висловлених німецькими філософами Самуелем Пуфендорфом та Даніелем Метельблязом.

Володимир Золотницький (1741—1796) походив із сім'ї сільського священика з Київщини. Навчався, як і свого часу його батько, у Києво-Могилянській академії. Викладав німецьку мову у Санкт-Петербурзькому сухопутному кадетському корпусі, був перекладачем у Московській Комерц-Колегії. Відомий літературними і філософськими працями, перекладами, творами на релігійну тематику. Теорії просвіченого абсолютизму був присвячений і переклад Якова Козельського твору "Володар і міністр" відомого німецького історика К.-Ф. Мозера, опублікований Григорієм Козицьким 1766 у Санкт-Петербурзі.

Але вже у другій половині 18 ст. серед вихованців Києво-Могилянської академії починає наростати невдоволення теорією просвіченого абсолютизму, виникає усвідомлення обмеженості та однобічності теорії природного права. В цей

час в Україні руйнуються всі формотворення, на яких ґрунтувався український спосіб життя: знищується Запорозька Січ, ліквідується полковотенний адміністративний устрій, а разом з ним і полкові школи, починає різко падати освіченість народу, скасовується Магдебурзьке право і міське самоврядування, стихійні повстання, такі як Коліївщина, жорстоко придушуються. Ідеали, до яких прагнули українські автономісти, а також українські просвітники з середовища, яке склалося навколо канцлера Олександра Безбородька в Петербурзі, стають не на часі. В умовах, коли будь-який відкритий протест проти існуючої дійсності і вираз її неприйняття стають неможливими, активний опір переноситься у сферу духовності. Знову, як і на порубіжжі 16 і 17 ст., коли йшлося про саме існування й виживання українського народу, стають актуальними концепції "внутрішньої людини", її особистих зусиль, спрямованих на моральне і духовне піднесення. Виразниками цього повороту стають могилянці Григорій Сковорода, Семен Гамалія, Паїсій Величковський. Значну співзвучність своїм ідеям вони знаходять і в творах деяких німецьких авторів.

Семен Гамалія (1743—1822). Син священика містечка Китайгород Полтавського полку (тепер село Дніпропетровської обл.). Вихованець Києво-Могилянської академії (1755—1763). Викладав у Санкт-Петербурзькому сухопутному академічному корпусі. Перекладач з латинської, польської, французької та німецької мов. Переклав 22 томи творів Якова Бьоме, йому імпонували блискучі діалектичні прозріння німецького містика, спроби розглядати і людське серце, і Бога як невимірну безодню.

Зі всіх засобів ознайомлення з німецькою культурою та прилучення до неї найбільше значення для професорів і вихованців Київської академії мала книга. Праці німецьких авторів, друки німецьких видавництв посідали вагоме місце серед книг академічної бібліотеки та в книгозбірнях професорів, у яких було й чимало палеотипів, тобто книг, виданих до середини 16 ст. Згодом усі ці книги перейшли до бібліотеки Київської духовної академії, а відтак — до НБУ ім. В. І. Вернадського. Досліджуючи збережені тут палеотипи, М. А. Шамрай дійшла висновку, що "домінуюче місце в колекції посідає література реформації, зокрема, полемічні твори (301 назва) основоположника німецького і загальноєвропейського протестантського руху Мартина Лютера (в основному перші й прижиттєві видання), а також його сучасників Філіпа Меланхтона, Ульріха Цвінглі, Ульріха фон Гуттена та ін." Вони друкувались великими накладами "і перевидавались у різних містах Німеччини. Але цент-

ром реформаційного книгодрукування залишався Віттенберг, де працював перший друкар Лютера Йоган Рау і де книжкову діяльність очолював Лукас Кранах, видавець і художник" [15].

Уже в особистій книгозбірні Петра Могили було чимало творів, виданих німецькими друкарнями. По його смерті вони влилися в бібліотеку заснованого ним закладу. Так, Могила користувався Біблією, опублікованою 1519 року Якобом Таннером у Лейпцігу. Були в його книгозбірні й чимало тлумачень на книги Біблії, написані Лютером, Меланхтоном і видані у Віттенберзі впродовж 1532—1542 років, а також в друкарнях інших німецьких міст— Лейпціга, Страсбурга, Нюрнберга, Хагенау. Придбавав Могила й твори отців та вчителів християнської церкви, надруковані в Німеччині, зокрема, повне зібрання творів Кирила Александрійського, видане 1546 року в Кельні Мельхіором Новезіаном, твори Йоана Дамаскіна, видані Х. Гравіусом того ж року також у Кельні. Як мислитель з гуманістичними зацікавленнями, Могила прагнув, щоб у його бібліотеці були й твори античних авторів, які на початку 16 ст. залюбки видавалися німецькими друкарями. Зокрема, він купив твори Марка Туллія Цицерона (Кельн, 1539), Демостена (Хагенау, 1535), Квінтіліана (Кельн, 1534), Лукіана Самосатського (Франкфурт-на-Майні, 1538) та інші. Чимало було в бібліотеці Могили й виданих німцями творів видатних європейських гуманістів — Еразма Роттердамського, Рудольфа Агріколи, Піко дела Мірандоли. Привертає увагу також посібник з діалектики, написаний Еразмом Сарцеріусом (1501—1559) і виданий у Лейпцігу 1540 року.

Серед творів, що надійшли в бібліотеку Києво-Могилянської академії з книг її професорів (Варлаама Ясинського) була й праця Йогана Фабера "Побожні казання про мізерність людського життя" (Аусбург, 1520). Ця тема пов'язувалася з розкриттям минулості й позірності слави, багатства, тілесних насолод, вона була зворотною стороною піднесення реформаторами духовної сторони людського життя. До неї зверталася і переважна більшість барокових мислителів України. Особливо яскраве її відображення знаходимо в творах Петра Могили, Дмитра Туптала, Лазаря Барановича, Григорія Сковороди.

Твори німецьких вчених використовувалися в лекційних курсах професорів Академії при розгляді проблем фізики, астрономії, математики. Ще Петро Могила закупив для академічної бібліотеки книгу відомого німецького математика Бартоломея Пітіскуса "Тригонометрія", з працями якого пов'язане саме введення цього терміна, який позначає певний підрозділ мате-

матичних знань. Пітіскус відомий і тим, що видав таблиці Ретика, учня Коперніка. Серед праць німецьких вчених, якими користувалися кияни, були астрономічні й тригонометричні таблиці Регіомонтана (Йогана Мюллера), книги Георгія Пурбаха, Йогана Кеплера, його наступника Христофа Шейнера, який був професором університету в Фрайбурзі та Інгольштадті, і незалежно від Галілея побудував астрономічну трубу, спостерігав плями і спалахи на Сонці, визначив період обертання Сонця і нахил осі його обертання до площини екліптики та ін. Математика в Києво-Могилянській академії після Прокоповича, який прочитав особисто складений курс, читалася за підручниками німецьких авторів — Вендлера і Вольфа. Широко використовувалися киянами й праці Атанасія Кірхера, Христофора Клавія, Отто Геріке, Йогана Гібнера, Йогана Дана, а також професора Віттенберзького університету, відомого прихильника атомістичного вченого Даніеля Сенерта. Його ім'я неодноразово згадувалося в курсах натурфілософії Теофана Прокоповича, Георгія Кониського та інших професорів Академії. Три його праці, за свідченням С. І. Маслова, були поряд з книгами Самуеля Пуфендорфа в особистій книгозбірні Стефана Яворського [16].

Стефан Яворський (1658—1722). Народився в міщанській сім'ї містечка Явора (тепер с Яворів Львівської обл.). Вихованець Києво-Могилянської академії. Навчався у Вільні, Любліні, Познані. З 1689 року — професор Київської академії. Протектор Московської слов'яно-греко-латинської академії (1701), митрополит Рязанський і Муромський, голова Синоду. Викладав поетику, риторику, філософію й богослов'я. Удостоївся звання "poeta laureatis". Зачинатель ідей мат. логіки, семіотики, семантики того часу. Підтримував ряд державних реформ у Росії. Саме з ним Г. Лейбніц обговорював проблеми реорганізації освіти в Росії.

У філософських викладах часто називалися праці Християна Вольфа та Християна Баумейстера. З середини 18 ст. лейбніцивсько-вольфівський напрям у Києво-Могилянській академії переважає. В цей час більшість її вихованців — Яків Козельський, Григорій Козицький, Володимир Каліграф (Василь Крижанівський) та інші схилиються до вольфівства. Від 1752 року підручник Християна Баумейстера, який використовується як антитеза схоластизованому аристотелізму, надовго стає обов'язковим і загальноприйнятим. 1777 року він був перекладений з латини вихованцем Київської академії, відомим істориком й археографом М. М. Бантиш-Каменським і виданий у Москві під назвою "Елементи філософії".

М. М. Бантиш-Каменський (1734—1814) походив з родини нащадків князів Кантемирів, які оселились у Ніжині. Навчався у Києво-Могилянській академії та Московському університеті. Знаний як історик, археограф, бібліограф, перекладач. До кінця життя працював в архіві Державної комісії закордонних справ (Москва). Систематизував і описав величезну кількість архівних матеріалів, автор численних праць. Як палеограф підготував до друку "Слово о полку Ігоревім".

У широкому вжитку були й філософські словники та лексикони німецьких авторів, значною популярністю серед них користувався укладений Йоганом Мікреліусом "Філософський лексикон термінів, вживаних філософами", виданий у Штеттіні 1661 року.

А на богословських курсах поряд з переважним використанням православних авторів, звертались і до творів католицьких та протестантських вчених. Серед останніх, зокрема, й до систем та зведень Гергарда, Квенштедта, Голлазія, Буддея. В протестантах на Україні з часів Костянтина Острозького і Петра Могили вбачали потенційних союзників у боротьбі проти наступу католицизму на східнослов'янські землі. Але Г. Флоровський у своїй книзі "Шляхи російського богослов'я" звернення киян до творів діячів Реформації трактує лише як прояв панування в тогочасній Києво-Могилянській академії "латино-протестантської схоластики". Він не помічає, що тут здійснюється відхід від започаткованого ще в добу Київської Русі розуміння суті філософії як мудрості і життя в істині в бік її новоевропейських раціоналістичних тлумачень, до яких ставиться лише однозначно негативно. Прищеплення здатності до абстрактного мислення, "гімнастика розуму" сприймається Г. Флоровським не як передумова і підготовка до "вільного руху думки", а лише "як накопичення тягару ерудиції, засвоєння непорушних переказів школи" [17].

Особливо багатою на твори німецьких протестантських авторів була книгозбірня Теофана Прокоповича, котра містила понад 3 тис. томів. У ній були книги 741 автора, в тому числі італійських, французьких, голландських, швейцарських, польських та інших. Серед них німецьких авторів було 420, або 57 %. Склад бібліотеки Прокоповича щодо наявності в ній книг німецьких авторів докладно проаналізував Й. Тецнер. Він показав, що Прокопович придбав для своєї бібліотеки книги з теології, права, в тому числі й німецького права, історії, географії, філології, новітніх досліджень античності, математики, астрономії, медицини, філософії, вчення про державу тощо. "Таке охоплення багатьох галузей

знання, що засвідчує енциклопедичність інтересів Прокоповича, — пише дослідник, — було цілком в дусі свого часу. Очевидним є і його винятковий зв'язок з німецькою науковою літературою" [18]. Й. Тецнер звертає увагу на особливу зацікавленість Прокоповича пієтизмом та подальшим розвитком німецької філософської думки в бік Просвітництва. Він показує, що твори двох учених Прокопович цінував найбільше, саме Юста Ліпсія та Йогана Франца Буддея. "Ліпсій, — пише Тецнер, — хоча й був нідерландець, проте через своїх учнів (саксонців Пуфендорфа і Томазія, фрісланця Конрінга і сilesця Вольфа) в найтісніший спосіб пов'язаний з німецькою духовною історією. Усі ці учні Ліпсія своїми публікаціями представлені в бібліотеці Прокоповича, серед них тільки Ліпсій 8 творами, Пуфендорф — 9 творами, Конрінг — навіть 15 творами" [19]. Ліпсій цікавив Прокоповича передусім як засновник теорій новітніх держав, пов'язаних з усією духовною історією Європи. Твори Ліпсія видавалися великими накладками і в численних перекладах. "Його ідеї, — говорить Тецнер, — носилися тоді в повітрі по всій Європі". Знаменно, що основний твір мислителя "Шість книг політичної філософії або цивільної доктрини" був куплений Петром Могилою ще 1632—1633 року під час перебування у Варшаві. В бібліотеці Прокоповича він був у 4-х примірниках, а в бібліотеці Августа Германа Франке у Галле — в 7. Це, на думку Тецнера, засвідчує спільність політичних інтересів від Нідерландів — через Галле — до Петербурга. Так само мав Прокопович у своїй бібліотеці й 11 творів Буддея, відомого енського вченого, філософа і теолога. Він охоче давав їх читати своїм друзям і учням, зокрема Якову Марковичу, котрий їх перекладав. "Отже, — говорить Тецнер, — Прокопович робив відомим у Росії свого друга і союзника, як і навпаки, Буддей робив Прокоповича і його твори відомими у Німеччині. Про його "Правду волі монаршої" Буддей повідомив через рік після її виходу в найавторитетнішому німецькому науковому часописі "Acta Eruditorum" (серпень, 1723, с. 348—353) [20].

Професори та вихованці Києво-Могилянської академії не лише купували й читали твори німецьких авторів та книги німецьких видавництв. Вони їх перекладали, досліджували, видавали, популяризували, робили доступними для східнослов'янського читача. Цей творчий процес знаходить відображення в їхніх листах і щоденниках. Наразі це не було лише пасивне й одностороннє засвоєння чужої культури.

В свою чергу, твори київських професорів друкувались в Німеччині, перекладалися там німецькою і латинською мовами, ставали джере-

лом знань для німецького та європейського читача про світ греко-слов'янської культури, православне сповідання, історію, звичаї, політичні реалії тогочасної України. Так, 1754 року в Бреслау був опублікований "Трактат про відмінність римської і грецької церков", написаний колишнім студентом, професором і ректором Києво-Могилянської академії Манасією Максимовичем (р. н. невід. — 1758). Родом з Миргородщини, навчався в Києво-Могилянській академії, за кордоном, вірогідно, в Галле. Викладав в Академії німецьку та єврейську мови, богослов'я. Відомий як поет, духовний письменник. В історії Києво-Могилянської академії Максимович відіграв визначну роль як реформатор навчального процесу, просвітник. А 1786 року в Лейпцигу вийшла друком книга вихованця Академії Йоакима Карпинського "Скорочення догматично-полемічного богослов'я". Карпинський (бл. 1723—1798) походив із сім'ї протоієрея м. Красний Кут Харківського полку, тепер Харківської області. Після закінчення Академії працював префектом Харківського колегіуму, ректором Переяслав-Залеської, Коломенської, Кирилобозерської, Вологодської й Новгородської семінарій у Росії. Був настоятелем кількох монастирів. Відомий як вчений муж, знавець мов, перекладач. Але зі всіх авторів, дотичних до Києво-Могилянської академії, в Німеччині найбільше видавалося творів Теофана Прокоповича. Його "Духовний регламент" був перекладений німецькою мовою і виданий у Данцігу 1725 року. Цього ж року в Гамбурзі латиною і в німецькому перекладі була опублікована "Коротка повість про смерть Петра Великого". З семи трактатів, що входили до прочитаного Прокоповичем в Академії курсу теології, п'ять вперше були видані саме в Німеччині ("Вступ до богослов'я" — Кенігсберг, 1775; "Про Бога", там само, 1774; "Про святу Трійцю", там само, 1775; "Про походження Святого духа" — Гота, 1772; "Про творення і передбачення" — Кенігсберг, 1755. Згодом Самуїл Миславський переглянув, виправив це видання й опублікував його в трьох томах 1782 року в Лейпцигу. Там же було здійснено і його наступне видання 1792 року М. М. Бантиш-Камєнським. Останній власним коштом видав 1782 року в Лейпцигу і перекладену Давидом Нащинським латиною працю Прокоповича "Книжка, в якій повість про суперечку Павла і Варнави..." Низка творів Прокоповича публіцистичного й ораторського жанру була опублікована в Бреслау: "Lucubrationis" — 1743; "Miscellana Sacra" — 1745. Наведені факти підтверджують, що українсько-німецькі культурні зв'язки 17—18 ст. були двосторонніми, в них кожна зі сторін мала свій інтелектуальний інтерес і пожиток.

Але безперечно і те, що українська сторона в цей час брала з німецької незрівнянно більше, ніж німецька з української.

Відомо, що професори і вихованці Києво-Могилянської академії листувалися з німецькими вченими. Зокрема Йоган Гербіній листувався з Інокентієм Гізелем, від якого він одержав численні консультації щодо київських печер, котрими скористався при написанні праці про підземний Київ. Лейбніц написав листа до Стефана Яворського — місцеблюстителя патріаршого престолу і протектора Московської Слов'яно-греко-латинської академії, з ним він обговорював проблеми реорганізації освіти і розвитку науки в Росії. Як уже зазначалось, з А.-Г. Франке та працівниками його закладів, а також з Й.-Ф. Будеєм листувався Теофан Прокопович. Самуїл Миславський листувався з Християном Баумейстером — тоді професором філософії Бранденбурзької академії.

Самуїл Миславський (1731 — 1796). Родом із сім'ї священика с. Полошки Глухівської сотні (тепер село Сумської обл.). Вихованець Києво-Могилянської академії. її професор і ректор. Згодом — митрополит Київський і Галицький, покровитель Академії. Підтримував стосунки із зарубіжними вченими. Листування між Миславським і Баумейстером почалося 1758 року, коли Миславський був викладачем філософії в Києві. У листі-відповіді Баумейстер писав, що Київську академію і Миславського добре знають на Заході, зокрема, в Сорбонні, й охоче допомагав рекомендованим Миславським студентам при вступі до німецьких університетів. Про одного з них (це був Іван Хмельницький) він писав: "Дай боже, щоб я і надалі ошчасливувався такими учнями" [21].

Ще Петро Могила прагнув того, щоб заснований ним Колегіум за рівнем викладання не поступався західним університетам — підбирав найздібніших студентів і за власний кошт відправляв їх для продовження освіти до навчальних закладів різних країн Європи. Надалі це стало традицією. Але більшість студентів рушали в різні освітні мандрівки з власної ініціативи: багатші виїжджали цілими валками, з гувернерами, слугами, домашніми припасами, бідніші, такі як Теофан Прокопович, а згодом і його учень Василь Григорович-Барський, йшли через всю Європу аж до Рима пішки, заробляючи по дорозі на шматок хліба. Чимало вихованців Академії навчалось і в університетах Німеччини — в Лейпцигу, Страсбурзі, Гейдельберзі, Галле, Єні, Кенігсберзі та інших. Матрикули або книги упису до цих університетів досліджували Г. А. Нудьга, для якого навчання українських студентів в університетах названих міст було лише частиною

більш загального питання про їх освіту за кордоном, та Ігор Лоський, котрий вивчав це питання спеціально. Праця Лоського вийшла з Семінару української історії при Українському Науковому Інституті в Берліні. В 30-ті роки 20 ст. цим семінаром керував відомий вчений Д. І. Дорошенко, який переглянув і вніс корективи в текст доповіді Лоського.

Лейпцізький університет, заснований 1409 року, був знаменитий тим, що тут навчалися Лейбніц, Лесінг, Гете, Вагнер, Шуман. В Лейпцігу жили й писали свої твори великий німецький філософ Лейбніц і не менш великий автор піднесеної духовної музики Й.-С. Бах.* Чимало вихованців Києво-Могилянської академії їх бачили і чули. Але й задовго до них сюди приїздили українці для навчання в університеті, з середини 16 ст. їх прибувало по кілька чоловік щорічно. 1562 року тут вчився Петро Корсак і ще троє українців. У наступному 1563 їх записалося вже шестеро, в тому числі й Павло Боїм. А в 1749 році в реєстровій книзі знаходимо прізвище вже відомого нам вихованця Києво-Могилянської академії Григорія Козицького та його друга Миколи Мотоніса.

Микола Мотоніс (невід.— 1787) народився в полковому м. Ніжині (тепер місто Чернігівської обл.). Після закінчення Києво-Могилянської академії з вересня 1749 по 1756 р. навчався в Лейпцізькому університеті. У Петербурзі працював у комісії по укладанню проекту нового Уложения законів Російської імперії, був її депутатом від Полтавського, Переяславського, Миргородського полків. Займався перекладами з німецької та французької мов. Мотоніс — один з основоположників демографічної науки в Україні. автор довідника "Краткие географические, политические, исторические ведомости о Малой России" (1773).

1752 року до Лейпцізького університету вписуються п'ять українців: родич Г. Козицького — Іван Козицький, брати Петро і Михайло Білушенки з Полтавщини, два брати Остроградські Іван та Павло. *Остроградські* походили з сім'ї полковника Миргородського полку Федора Петроградського. Навчалися у Київській академії. Після навчання у Лейпцігу Павло поступив на службу до Генеральної військової канцелярії. Виконував доручення по складанню різних креслівників, карт. Мав чин бунчукового товариша. В наступному 1753 році до університе-

ту в Лейпцігу вписується Арсен Безбородько, син переяславського сотника Івана Білоцерковця. В наступні роки тут навчаються Федір і Яків Паскевичі з Полтавщини, Георгій і Михайло Милорадовичі, які перед тим навчалися у Києво-Могилянській академії і певний час — у Геттінгемі. Милорадовичі належали до українського шляхетського роду. *Милорадович Георгій* (1756—1828), повернувшись з-за кордону, служив директором поштової служби в Україні, обіймав посаду Чернігівського генерального судді й Таврійського цивільного губернатора, таємного радника. У цьому ж 1786 році, разом з Милорадовичами до уписної книги записується й *Іван Данилевський* (невід.— невід.). Походив з Києва. Закінчив Києво-Могилянську академію, навчався у Московській медико-хірургічній госпітальній школі. 1784 захистив у Геттінгемському університеті докторську дисертацію з проблем соціально-гігієнічної медицини й медичного управління. Його дисертація — одна з найкращих на той час праць з проблем охорони народного здоров'я — була надрукована піонером наукової соціальної медицини Петером Франком у журналі "Délecta opuscula" як зразкова. Вже маючи диплом доктора, слухав лекції у Лейпцігу. Лейпцізький університет приваблював вихованців Києво-Могилянської академії високим рівнем викладів у галузі філософії й математики.

Страсбурзький університет був порівняно молодий. Розташований на порубіжжі Німеччини і Франції, він був мовби осередком зустрічі двох культур. Сюди їхали переважно ті вихованці Києво-Могилянської академії, які хотіли набутти або вдосконалити знання в галузі медицини. З Києва вони потрапляли до Петербурга, де 7 років навчалися у госпітальних школах, а потім Сенат їх направляв за кордон. Спочатку вони потрапляли до Голландії (Лейдена чи Амстердама) і здобували там ступінь доктора медицини, а потім їхали до Страсбурга, де продовжували навчання. Згодом значна частина з них стала відомими фахівцями, професорами у вищих медичних навчальних закладах Росії. До них належали Сава Леонтович, Мартин Тереховський, Нестор Максимович-Амбодик, Діонісій Понирка, Никон Карпинський, Ілля Руцький та інші знамениті вчені.

Сава Леонтович (невід.— після 1798) походив із сім'ї міщанина с Максимівка Городиської сотні Миргородського полку (тепер Кременчуцького р-ну Полтавської обл.). Вихованець Києво-Могилянської академії. 1766 у Страсбурзькому університеті захистив докторську дисертацію. Повернувшись до Росії, був призначений професором Петербурзького адміралтейського госпіталю.

* Архів Й.-С. Баха та деяких інших видатних німецьких композиторів, за повідомленням Олександра Рожена ("Дзеркало тижня", 21.10.2000 р.), знаходиться нині у Києві, в Центральному державному архіві музею літератури і мистецтва, фонд 441. Він потрапив сюди після другої світової війни.

Мартин Тереховський (П'40—1796) родом з м. Гадяч, що на Полтавщині. Походив із сім'ї священика. Закінчив Кієво-Могилянську академію, медичний факультет Страсбурзького університету (1770—1775), де навчався разом з великим німецьким поетом, філософом і вченим Гете. Захистив докторську дисертацію. В низці тонких експериментів Тереховський доводив ідею про неможливість спонтанного самозародження життя, для обґрунтування якої він виклав у своїй дисертації й аналіз історії питання. В цьому він був прямим попередником Л. Пастера. Його праці в Петербурзі мали основою реформи медичної освіти в Росії кінця 18 ст. Він — автор проекту Петербурзької медико-хірургічної академії, автор перекладу підручника Герхарда ван Светена "Краткое описание болезней, которые весьма часто приключаются в армиях..." (1778) й оригінальної праці "Польза, которую растения смертным приносят" (1796).

Нестор Максимович-Амбодик (1742—1812)— вчений-енциклопедист, основоположник акушерства, фізіотерапії, фітотерапії в Росії. Походив із сім'ї священика с.Веприк Гадяцького полку (тепер Полтавської обл.). Закінчив повний курс навчання Кієво-Могилянської академії (1755—1768). Разом з Мартином Тереховським вступив на медичний факультет Страсбурзького університету. Слухав лекції Різерела й інших відомих професорів, 1775 захистив докторську дисертацію "Про печінку людини". 1781 очолив С.-Петербурзьку акушерську школу, першим у Росії здобув звання професора акушерства (1782). Автор підручників та словників з акушерства, анатомії й фізіології та медичних термінологічних словників латинською, французькою та російською мовами. Почесний член С.-Петербурзької Медичної колегії та Вільного економічного товариства.

Діонісій Понирка (1746 — невід.) походив з козацької сім'ї с. Полошки Глухівської сотні Ніжинського полку. 1767 закінчив Кієво-Могилянську академію, навчався в Московській сухопутній госпітальній школі, з 1774 — у Страсбурзькому університеті. Тут захистив докторську дисертацію про методи лікування сифілісу, згодом одним з перших лікарів Росії вивчав досвід віспощення за методом англійського лікаря Димсдала. 1783 за власним бажанням перейшов до Васильківського карантину, де продовжив справу свого попередника професора Івана Політики.

Ілля Руцький (1741—1786) походив з Київщини. У Санкт-Петербурзькій госпітальній школі дістав звання лікаря, брав участь у російсько-турецькій війні (1768—1774). З 1778 по 1781 навчався в Страсбурзькому університеті, де за-

хистив докторську дисертацію (про чуму). Дисертація була однією з перших у світі про цю хворобу й отримала міжнародне визнання. У Росії був на викладацькій роботі в Санкт-Петербурзькому адміралтейському госпіталі, згодом — професор повивального мистецтва Московської акушерської школи та міський акушер.

Олександр Шумлянський (1748—1795). Вихованець Кієво-Могилянської академії. Походив із сім'ї значкового товариша Полтавського полку. Його дисертація про будову нирок витримала в Німеччині кілька видань і аж до середини XIX ст. постійно використовувалася європейськими вченими як найкраща. У Росії Шумлянський обіймав важливу посаду — московського міського акушера. Він автор багатьох праць з питань медичної освіти та повивального мистецтва. Член-кореспондент Паризького музею, почесний член Державної Медичної Колегії. *Павло Шумлянський* (1752—1824) — брат Олександра — 1789 року у Страсбурзі захищає докторську дисертацію і стає професором спочатку в Московській хірургічній академії, а потім в Харківському університеті.

Данило Самойлович (1742—1805) — славнозвісний епідеміолог. Походив із сім'ї священика с. Янівка Чернігівського полку (тепер с.Іванівка Чернігівської обл.). Після навчання в Кієво-Могилянській академії (1756—1761) вступив до школи С.-Петербурзького адміралтейського сухопутного госпіталю. Займав різні лікарські посади. Починаючи з 1770, вся діяльність Самойловича пов'язана переважно з боротьбою проти чуми. З 1776 удосконалював знання у Страсбурзькому університеті, де захистив докторську дисертацію "Про розтин лонного зрощення та про кесарів розтин". Дисертація, як і праці "Розмірковування про чуму... в місті Москві" (1785), "Розмірковування про щеплення проти чуми" (1783) видавалися у Росії, Німеччині, Франції, принесли йому не тільки світову славу, а й сприяли виходу науки Російської імперії на світову арену. 20 років діяльності Самойловича пов'язані з Україною. Успішно ліквідував спалахи чуми в Києві, Херсоні, Кременчузі, Криму, Молдавії, Одесі, Дубосарах, Кам'янець-Подільському. Займався справами карантинів, організацією госпіталів, один з ініціаторів реформ медичної справи в Росії. Єдиний із вчених Російської держави обраний членом 12 європейських академій і нарешті — членом С.-Петербурзької Медичної колегії.

На філософському факультеті Страсбурзького університету 1754 року чився *Павло Фотвинський*, а 1774 року — *Максим Дуні-Борковський*. А від 1765 року в матрикулі для впису молодих аристократів, що прибули до Страсбурга

для "здобуття кавалерського виховання", записані два графи Розумовські — Петро й Андрій, останній згодом став російським дипломатом з осідком у Відні, любив музику, спілкувався з багатьма німецькими композиторами, а глухому тоді вже Бетховену — виклопотав пенсію. У Страсбурзі вчився і *М. Ковалинський*, учень та біограф Сквороди.

Гейдельберзький університет Рупрехта, де згодом викладав Гегель, притягав студентів зі сходу, починаючи з 14 ст. 1387 року тут вже вчилися українці. Коли ж університет став фортецею протестантизму, а в Україні поширилось нововірство (аріанство), кількість вихідців з Київщини і Волині в ньому значно збільшилася. На рубежі 16 і 17 ст. в цьому університеті навчалися Олександр Пронський, син Київського воєводи, Оврам і Христофор Сенюти, котрі належали до родини чільних діячів соцініанського руху в Україні. Але у 18 ст., коли керівництво університету перейшло до єзуїтів, українців тут стало менше.

В університеті Єни, де саме повітря було наповнене іменами великих німецьких філософів, також вчилися вихованці Києво-Могилянської академії. Тут колись викладав Й.-Ф. Буддей, студіював Лейбніц, вчився, а згодом був професором Й. Г. Фіхте, професорував Ф.-В. Шеллінг, у 1801—1806 роках жив Гегель. Хоча уписні книги цього університету українознавцями ще не досліджувалися, достеменно відомо, що тут навчався *Данило Велланський-Кавунник* (1773—1847). Походив із сім'ї міщанина, який належав до древнього польського шляхетського роду містечка Борзна на Чернігівщині (тепер райцентр Чернігівської обл.). Після закінчення повного курсу Кигво-Могилянської академії (1784—1796), навчався у Медико-хірургічній академії С.-Петербурга. З 1802 слухав лекції у Берлінському, Віденському, Паризькому, В'юрцбурзькому університетах, а також в університетах Галле, Лейпцига, Бамберга, Нюрнберга, Рагенсбурга і Єни. В останньому слухав лекції Л. Окена, Ж. Стеффенса, Ф. Шеллінга. Відзначаючи здібності Велланського, Шеллінг писав: "З кількох тисяч моїх слухачів одна лише людина зрозуміла мене повністю. Це російський любитель наук Велланський". Згодом він став професором медицини й хірургії Медико-хірургічної академії в Петербурзі, очолював кафедру ботаніки й фармакології, анатомії й фізіології, отримав звання академіка. Був одним з перших натурфілософів Росії. До кінця свого життя залишився вірним вченню Шеллінга, котре пропагував у своїх лекціях, публічних виступах і творах. Данила Велланського вважають засновником шеллінгіанства в Україні та Росії.

Чимало студентів Києво-Могилянської академії, які хотіли стати лікарями, продовжували навчання в університеті Кіля [22]. Тут студіювали Василь Ханенко й Іван Політика. *Василь Ханенко* належав до старовинного козацького старшинського роду, що поєднав у собі дві гілки — Ханенків і Ломиковських. Народився у сім'ї генерального хорунжого Миколи Ханенка, котрий освіту отримав у Києво-Могилянській академії, був високоосвіченою людиною. Відправляючи сина Василя до Кіля, наказував: "Вивчай латинську й французьку мови, не забувай і німецьку... щоб міг еси чинно й вільно ними розмовляти й найвишуканішим стилем писати, найпаче — високих авторів на тих мовах не лише читати, але й перекладати й тлумачити був би гідний". Його "Партикулярний журнал чи для пам'яті щоденна записка" є цінним джерелом з історії України. А багатий архів, який, на думку деяких дослідників, став археографічною базою при написанні "Історії Русів", і який включає листування з сином Василем за часів його навчання в Німеччині (1746—1751), перейшли разом з бібліотекою у спадок сину Василеві Ханенку й збереглися до наших часів.

Іван Політика (1722—1783) народився в сотенному містечку Ромен у сім'ї значкового товариша Лубенського полку Андрія Політики. У 1735—1746 рр. навчався у Києво-Могилянській академії, по закінченні якої навчався чотири роки (1746—1750) у Кілі, продовжив освіту в Лейдені, де першим з вихованців Києво-Могилянської академії захистив дисертацію на ступінь доктора медицини "Про спадкові хвороби". У Медичній академії Кіля йому, хоч і чужинцеві, запропонували посаду професора, на якій він і працював у 1754—1756 рр. Далі ми бачимо його (першим з неіноземців) на посаді професора в медичній школі при генеральному госпіталі в Петербурзі, де його стараннями був закладений перший в Росії Ботанічний сад. Згодом перебирається в Україну, де мріє створити науковий медичний центр, займає вільну на той час посаду начальника Васильківського карантину неподалік від Києва, де довелося працювати 20 років, до останніх днів свого життя. Політика налагодив карантинну службу в усій Україні. У 1770—1771 рр. очолював медичну протичумну службу в Києві, де його будинок на Печерську був осередком всіх науковців-медиків міста.

Але зі всіх університетів Німеччини чи не найбільше українських юнаків навчалось у Кенігсберзі. В матрикулах тамтешнього університету вони почали записуватися від 1547 року. За даними Ігоря Лоського, від середини 16 ст. і до 90-х років 18 ст. в Кенігсберзькому університеті навчалось понад 40 студентів-українців, в тому

числі й колишні вихованці Києво-Могилянської академії [23]. Заданими Григорія Нудьги, їх число було значно більшим і досягало майже сотні [24]. 1760 року до університету вписується *Іван Хмельницький* (1742—1794), нащадок гетьмана Богдана, якого на прохання Самуїла Миславського рекомендував Християн Баумейстер. У той час у Кенігсберзькому університеті викладав Імануїл Кант (від 1755 до 1770 — доцент, а від 1770 до 1790 — професор), котрий поспіль читав філософію, логіку, математику, механіку, фізику, географію, антропологію та історію. Хмельницький не лише слухав лекції Канта, а й у його присутності захищав свою докторську дисертацію "Міркування про підстави філософії", котру він написав і опублікував уже через два роки після вступу до університету, присвятивши її гетьману Кирилові Розумовському. Ця праця привернула увагу вченого світу й, зокрема, була схвально оцінена редактором гамбурзьких відомостей. Далі Хмельницький пише "Роздуми про рабство за законами природними і правом всенародним", а згодом і "Спростування одного міркування Шлегеля". Багато перекладає з німецької, в тому числі й твори Я.-А. Коменського. І. Хмельницький перебував у Кенігсберзі до 1767 року, два роки працював в університеті, отже, він мав можливість спілкування з Кантом ще впродовж кількох років.

У 1773 році до Кенігсберзького університету записуються три брати Туманські — Федір, Іван і Микола, які походили з Глухівщини. Всі вони слухали Канта.

Федір Туманський (1757—1810) ще студентом починає займатися наукою. 1774 року обраний членом наукового Королівського товариства. Згодом Туманський стає відомим істориком і видавцем матеріалів з історії України, обирається дійсним членом Академії наук Петербурга.

Якщо виходити з даних Ігоря Лоського, то всього лекції Канта могли слухати 23 українських студенти. Доречно буде згадати, що й перший переклад творів Канта на російську мову був здійснений вихованцем Києво-Могилянської академії *Яковом Рубаіом* (1760—1806). Це "Кантові основи для метафізики звичаїв", які були опубліковані в Миколаєві 1805 року, де він мав посаду професора у Миколаївському Чорноморському корабельному училищі.

Перебуваючи в Німеччині, київські вихованці знайомилися також з її літературою і мистецтвом. Знали вони "Корабель дурнів" Себастьяна Брандта, "Листи темних людей", котрі вийшли з Ерфуртського гуманістичного гуртка, до якого належали Муціан Руф, Ульріх фон Гуттен, а також праці Йогана Райхліна та інші. Так, "Ли-

сти темних людей" були куплені ще Петром Могилою для його бібліотеки. Повертаючись додому, студенти привозили з собою книжки, гравюри й ноти. В київському академічному середовищі були знаними твори Лукаса Кранаха, Альбрехта Дюрера, Ганса Гольбейна-молодшого, які хоч і зверталися до античних образів, але на відміну від майстрів італійського Відродження їм не був притаманний язичницький дух старожитного мистецтва. А біблійні сюжети вони наповнювали тогочасним народним змістом, до чого тяжіла й київська художня школа.

Знали в Києво-Могилянській академії й твори деяких німецьких композиторів, зокрема Й.-С. Баха, К. В. Глюка, Г. К. Вайгензеля й інших, а в кінці 18 ст. й ораторію "Месія" Ганса Фрідріха Генделя. Виконання їхніх творів вихованці Академії могли чути, перебуваючи на студіях у німецьких університетах, у складі придворної капели в Петербурзі і Москві, при гетьманському дворі. Особливо уславилися своєю прихильністю до музичної культури України Розумовські. В залишеному ними нотному зібранні, яке містило 3 тис. творів, було чимало записів і німецьких авторів. Якщо в 17 ст. в Академії виконувалися твори переважно українських композиторів: Федора Тернопольського, Йосипа Загвойського, Василя Пикулицького, Данила Туптала (Дмитрія Ростовського) [25], то згодом репертуар хорів поступово збагачується й творами італійських, а потім і німецьких композиторів, які багато в чому були співзвучні українському мелосу і відображеному в ньому прагненні до піднесення духовного начала в людині. Зокрема, Л. П. Корній помітила, що за стильовими особливостями твори німецького композитора Генріха Шютца мають певну подібність до української партесної музики. Прикметно й те, що видатний український композитор Дмитро Бортнянський написав "Німецьку обідню" для хору а капела.

Як відзначив П. Козицький, під час служби в Академії простий, гласовий спів застосовувався поряд із партесним. Німецький вчений Йоган Гербіній, котрий відвідав Київ 1675 року і, будучи ревним шанувальником музики, прийшов послухати спів академічного хору в Братському монастирському храмі, залишився вельми високої думки про майстерність і професійність його виконання. "Греко-росіяни, — писав він, — бачать святіше і величніше прославляють бога, ніж римляни. Псалмів та інших святих церковних пісень багато щодня виголошується в храмах з приспівуванням народу рідною мовою, з додержанням усіх правил музичного мистецтва. В найприємнішій та гучній гармонії чується нарідно дискант, альт, тенор та бас. У них простий люд

розуміє, що саме клір співає або читає природною слов'янською мовою. Всі миряни через те співають, з'єднавшись із кліром, та ще й так гармонійно та благоговійно, що я, будиши в захваті від прослуханого, уявляв собі, що я в Єрусалимі й бачу там образ і дух первовічної християнської церкви" [26]. В цій оцінці музики й співу в Києво-Могилянській академії, даній німецьким автором, відчутно виступають риси їх близькості до реформаційної традиції, яку він спостерігав і на батьківщині, і котрі йому, напевне, імпонували. Принагідно відзначимо, що йдеться не лише про суто локальні явища, адже Могилянська академія справила суттєвий вплив на розвиток музичної культури всієї України і сусідніх православних народів. З її середовища вийшли такі композитори, як Максим Березовський і Артем Ведель. Загальна атмосфера, рівень сприймання, виконання й теоретичного осмислення музичної творчості позначилися й на діяльності М. Дилецького, Д. Бортнянського,

М. Іванова (Корбаченського) та інших. Зокрема, останній виступав на початку 19 ст. в оперних партіях і з концертами в найзнаменитіших театрах Італії, Франції, Англії, Австрії та інших країн. У той час це був один з найкращих голосів Європи, недарма з ним дружили і для нього писали свої твори такі велетні світової музики як Д. Россіні, Г. Доніцетті, Д. Верді; виконував він і твори німецьких авторів, зокрема, Шуберта.

Українсько-німецькі культурні зв'язки, які у 17—18 ст. здійснювалися через Києво-Могилянську академію, охоплювали всі основні формотворення людського духу та їх інституційні втілення — навчальні заклади, бібліотеки, друкарні, мистецькі осередки тощо. Попри суттєві відмінності у вихідних основах, традиціях, ментальності, в культурному розвитку обох народів досліджуваної доби було чимало схожих рис, які зумовлювалися його спільним спрямуванням в бік Просвітництва.

1. *Пахльовська О. Є.* Українсько-італійські літературні зв'язки XV—XX ст.— К.: Наукова думка, 1990.—С. 39.

2. *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею.— К.: Университетская типография, 1856.— Ч. 2.— С. 245.

3. *Торбанов И. Б.* Литературно-издательская деятельность воспитанников Киево-Могилянской академии (Петербург 1760—1780) //Философская и социологическая мысль— 1991,—№10.—С. 119.

4. *Winter Eduard.* Ketzerschicksale. Chrisliche Denker aus neun jahrhunderten.— Berlin: Union Verlag, 1979.— 431 s.

5. Ibid.— С. 230.

6. /Г/. Г.-3. *Байер|Життєіис* Прокоповича *П Прокопович Ф.* Філософські твори: У 3 т.— К.: Наукова думка, 1981.—Т. 3.—С. 371.

7. *Аскоченский В. И.* Вказ. праця.— С. 143.

8. *Чпжевський Д.* Українські друки в Галле.— Львів, 1928.—С. 22—23.

9. *ХегельмайерХ.-В.* Повідомлення про стан вченості у Києві в російській Україні. [Переклад з нім. та публікація О. М. Дзюби] *П Крисаченко В. С.* Українознавство. Хрестоматія. Посібнику 2 книгах.— К.:Либідь. 1996.— Кн. 1.— С. 188—189.

10. Там само.—С. 185.

11. *Горбенко Є.* Києво-Могилянська академія. Архітектурний нарис.— К.: Видавничий дім "KM Academia", 1995.—С. 28—30.

12. Там само.— С. 32.

13. Там само.

14. *Алпатов М. А.* Русская историческая мысль и Западная Европа (XVII — середина XVIII столетия).— М., 1966.—С. 12.

15. Каталог палсотипов из фондов ЦНБ им. Вернадского НАН Украины (составитель Шамрай М. А.).— К.: Наукова думка, 1995.— С. 5.

16. *МасловС. И.* Библиотека Стефана Яворского.— К.: Тип. М. Т. Мейландера, 1914.— С. 38.

17. *Флоровский Г.* Пути русского богословия.— Париж: UMCA—Press, 1983.—С. 104—105.

18. *Tetzner Y.* Bücher deutschen Aulo ren in Prokopovics Bibliothek //Quellen und Studien zurGeschichte Osteuropos. Band 1.—Berlin, 1958.—С. 138—139.

19. Ibid,—S. 139.

20. Ibid.

21. *Нудьга Г. А.* На літературних шляхах.— К.: Дніпро, 1990.—С. 208.

22. *Лоський І.* Українські студенти в Ростокі і Кілі // Записки чину Василя Великого.— Жовква, 1932.— Т. 4.— Вип. 1—2.—С. 326—329.

23. *Лоський І.* Українці на студіях у Німеччині в XVI—XVIII ст.// Записки НТШ.— 1931.—Т. 151.—С. 99—100.

24. *Нудьга Г. А.* Вказ. праця.— С. 208.

25. *Козицький П.* Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування.— К.: Музична Україна, 1971.— С. 58—59.

26. *Варварцев М., Миттельман Є.* Іванов, якого я люблю, мов сина//Український музичний архів.— Вип. 1.— К., 1995.—С. 96.

Khyzhniak Z. I., Nychyk V. M.

KYIV-MOHYLA ACADEMY AND UKRAINIAN-GERMAN CULTURAL RELATIONS

The first Ukrainian university Kyiv-Mogyla Academy, founded on the basis of European educational system, maintained widespread contacts with educational and scientific centers of Europe during its being (1615—1817). The article is devoted to the question of Ukrainian-German cultural contacts in the period of Early Enlightenment, and Kyiv-Mogyla Academy as well as the best universities of German were in the center of them. Influence of Kyiv-Mogyla Academy on the cultural life of Ukraine, Germany and Russia, where Ukrainian and German scientists worked, is evident.